

OBIEKT KATEGORII I PRZEDMIOT NAUK PRAWNYCH: ICH TREŚĆ METODOLOGICZNA

Kelman Mykhailo

*doktor habilitowany nauk prawnych, profesor, profesor Katedry Teorii i Filozofii Prawa
Kształcząco-Naukowy Instytut Prawa i Psychologii Uniwersytetu Narodowego
"Politechnika Lwowska", Łwow, Ukraina
muchaylo_lviv@ukr.net*

Streszczenie. Dla nauk prawnych wchodzących do bloku nauk społeczno-humanistycznych, które jednocześnie są wewnętrznie zróżnicowana na względnie samodzielne dziedziny wiedzy naukowej, zagadnienie dotyczące określenia własnego obiektu ma istotne znaczenie w aspekcie zachowania ich statusu dyscyplinarnego oraz w celu zachowania jedności i systematyzacji wiedzy w granicach ww bloku. Jednocześnie z tym, ogólna tendencja do rozmywania granic dyscyplin naukowych w kierunku ich zbliżenia i wzajemnego przenikania się, wzmocnienia więzi międzydyscyplinarnych, naszym zdaniem prowadzi do niwelowania znaczenia kategorii "obektu nauk prawnych". W związku z tym uważamy za konieczne określenie niektórych aspektów prawno-filozoficznych ich badań. W krajowej ogólnoteoretycznej nauce prawnej problematykę określania obiektu nauk prawnych próbowano rozwinąć w latach 70-tych XX wieku. Właśnie w tym okresie powstała konieczność precyzyjnego i konkretnego określania przedmiotu poszczególnych dziedzin naukowej wiedzy prawnej. Naukowcy widzieli rozwiązanie danego problemu we włączeniu do systemu kategorii nauk prawnych kategorii "obekt nauki". Między innymi w taki sposób B. Tanenbaum, A. Wasiljew, A. Surilow usiłowali określić przedmiot ogólnoteoretycznych nauk prawnych. Jednak wspomniane podejście było podtrzymywane nie przez wszystkich naukowców. Przyczyną niejednoznacznego podejścia do kategorii "obekt nauk prawnych" należy uważać równoległe wykorzystanie kategorii "przedmiot nauki" Próba wyjaśnienia ich relacji doprowadziła do ukształtowania różnych poglądów na obekt, które można sprowadzić do następujących pozycji: 1) kategoria "obekt nauki" jest podstawą (wyjściem) dla określenia przedmiotu konkretnych nauk prawnych; 2) przy określaniu przedmiotu ogólnoteoretycznych nauk prawnych kategoria "obekt nauki" jest całkowicie ignorowana (W. Chropaniuk, W. Lazariw). 3) kategorie "przedmiotu" oraz "obektu" nauki są tożsame i nie są wyodrębniane; 4) przedmiot nauki jest wyznaczany na podstawie łączenia obiektów, które nauka pragnie poznawać. A. Saidow uważa, iż obiektem poznania nauk prawnych jest to, co my o tym wiemy przed jego poznaniem naukowym. W konsekwencji dyskusja jest sprowadzana na płaszczyznę rozgraniczania tych kategorii.

Słowa kluczowe: prawo, metodologia, nauki prawne, obekt, przedmiot.

CATEGORIES OF OBJECT AND SUBJECT OF LEGAL SCIENCE: ITS METHODOLOGICAL CONTENT

Kelman Michailo

*Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and Philosophy of
Law, NIIPP, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine*

Abstract. For legal science, which is part of the socio-humanitarian unit of science and, at the same time, is internally differentiated into relatively independent branches of scientific knowledge, the question of determining its own object is important both in terms of preserving its disciplinary status, and to ensure the integrity and consistency of knowledge within the

aforementioned block. At the same time, the general tendency to blurring the boundaries of scientific disciplines in the direction of their convergence and interpenetration, the strengthening of interdisciplinary ties, in our opinion, predetermines the leveling of the value of the category "object of legal science". In this regard, we consider it necessary to outline some philosophical and legal aspects of its study. In the domestic general theory of legal science, the problem of determining the object of legal science tried to solve in the 70 years of the twentieth century. It was during this period that a precise and specific definition of the subjects of certain branches of scientific legal knowledge arose. A number of scientists, the solution to this problem saw in the included categories of legal science category "object of science". In particular, in this way V. Tenenbaum, A. Vasiliev, A. Surilov tried to determine the subject of general theoretical legal science. However, this approach is not shared by all scholars. The reason for the ambiguous attitude to the category of "object of legal science" should be considered the parallel use of the category "subject of science". An attempt to find out their relationship has led to the formation of different views on the object, which can be reduced to the following positions: 1) category "object of science" is the basic (source) for the definition of the subject of specific legal science; 2) when determining the subject of general theoretical legal science, the category "object of science" is completely ignored (V. Khropanyuk, V. Lazarev). 3) the categories of "subject" and "object" of science are identical and are not separated from each other; 4) the object of science is determined on the basis of a certain set of objects, which science seeks to study. So, A. Saidov believes that the object of studying any legal science is that we know about him before his scientific study. As a result, the discussion is translated into the delimitation of these categories.

Key words: law, methodology, legal science, object, subject.

КАТЕГОРІЇ ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ: ЇХНІЙ МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ

Кельман Михайло

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та філософії права
ННППП НУ «Львівська політехніка», Львів, Україна*

Анотація. Для юридичної науки, яка входить до суспільно-гуманітарного блоку наук і, водночас, є внутрішньо диференційованою на відносно самостійні галузі наукового знання, питання визначення власного об'єкту має важливе значення як у аспекті збереження її дисциплінарного статусу, так і для забезпечення цілісності та системності знань у межах вищезазначеного блоку. Разом з тим, загальна тенденція до розмивання меж наукових дисциплін у напрямі їх зближення і взаємопроникнення, посилення міждисциплінарних зв'язків, на наш погляд, зумовлює нівелювання значення категорій «об'єкт юридичної науки». У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне окреслити деякі філософсько-правові аспекти її дослідження. У вітчизняній загальнотеоретичній юридичній науці проблему визначення об'єкту юридичної науки намагались розв'язати у 70-х роках ХХ століття. Саме у цей період постала необхідність у точному та конкретному визначенні предметів окремих галузей наукового юридичного знання. Ряд вчених, вирішення даної проблеми вбачали у включенні до системи категорій юридичної науки категорії «об'єкт науки». Зокрема, у такий спосіб В. Тененбаум, А. Васильєв, А. Сурилов намагались визначити предмет загальнотеоретичної юридичної науки. Однак, зазначений підхід поділяли не всі вчені. Причиною неоднозначного ставлення до категорії «об'єкт юридичної науки» слід вважати паралельне використання категорії «предмет науки». Спроба з'ясувати їх відношення призвела до формування різних поглядів на об'єкт, які можна звести до наступних позицій: 1) категорія «об'єкт науки» є базовою (вихідною) для визначення предмету конкретної юридичної науки; 2) при визначенні предмету загальнотеоретичної юридичної науки категорія «об'єкт науки» повністю ігнорується (В. Хропанюк, В. Лазарєв). 3) категорії «предмету» та «об'єкту» науки є тотожні і не

відокремлюються одна від одної; 4) предмет науки визначається на основі певної сукупності об'єктів, які наука прагне вивчати. Так, А. Саїдов вважає, що об'єктом вивчення будь-якої юридичної науки є те, що ми про нього знаємо до його наукового вивчення. Як наслідок, дискусія переводиться у площину розмежування цих категорій.

Ключові слова: право, методологія, юридична наука, об'єкт, предмет.

Постановка проблеми. Методологія постає однією з найменш розроблених галузей нашої науки і насамперед загальної теорії права. Все це вимагає аналізу методологічних проблем сучасного правознавства у контексті тих змін, які сьогодні ідуть, а саме: загальносвітового, національного і “внутрішньо наукового” рівня.

Методологія юридичної науки розглядається як складне за своєю структурою, внутрішньо диференційоване багаторівневе утворення; розкриваються сучасні методологічні уявлення щодо об'єкта та предмета юридичної науки.

Стан дослідження. Для сьогоднішньої ситуації характерна не відсутність альтернативних марксизмові філософсько-методологічних концепцій, а ступінь дослідницької активності у цій сфері юридичної науки. Проте розгляд методологічних питань сьогодні набуває помітну розповсюдженість. На монографічному рівні представленні, перш за все працями Д. Керімова, А.Шабаліна, А. Васильєва, В.Сирих, та іншими, але їх зміст і форма зводяться до коментування розробок марксистської філософії. Серед вітчизняних правознавців цією проблематикою займаються М. Козюбра, П. Рабінович, О. Тихоміров та інші, методологічна увага у цих дослідженнях вже помітно змінюється.

Виклад основної частини матеріалу. У сучасній методології науки прийнято розрізняти об'єкт і предмет науки (*Лекторский В.А., 1993, с.47*). Така методологічна установка виразно виникла у XIX ст. на етапі неklasичної наукової раціональності, коли відбулася відмова від ставлення до однієї з конкретних наукових теорій як до єдино істинної і проведене «розототоження» досліджуваного об'єкта і його «представлення» (*Степин В.С., 2000, с.294*) як теоретичного опису. Сутність її вбачається у тому, що «на противагу ідеалові єдино істинної теорії, що «фотографує» досліджувані об'єкти, допускається істинність декількох відмінних одне від одного конкретних теоретичних описів однієї і тієї ж реальності, оскільки в кожному з них може міститися момент об'єктивно-істинного знання. Осмислюються кореляції між онтологічними постулатами науки і характеристиками методу, посередництвом якого освоюється об'єкт. Через це приймаються такі типи пояснення та опису, котрі виразно містять посилання на засоби і операції пізнавальної діяльності». Іншими словами, якщо у класичній раціональності наукова теорія вважалась поясненням та описом реального об'єкта таким, як він існує насправді, то тепер обов'язковою вимогою до наукової теорії стає обов'язковим, окрім опису об'єкта, засад і засобів її побудови. Це й приводить до гносеологічної конструкції, у межах якої наукова свідомість починає виходити з відмінностей об'єкта науки як зовнішньої реальності, у філософському сенсі цього поняття, і її теоретичного опису засобами науки як предмета. Можна сказати, що виникнення у зв'язку з цим необхідності багатопланових досліджень методів наукового пізнання, постановка проблеми співвіднесення іманентних законів об'єкта і теоретичних конструкцій предмета й приводять до методології науки у її сучасному вигляді.

Підкреслимо, що ця відмінність існує лише як гносеологічна установка. Іншими словами, розрізнення об'єкта і предмета науки слід розуміти не як їх самостійне, окреме існування, а як зміну гносеологічних уявлень, що виражається, зокрема, у зміні способів обґрунтування наукового знання, ідеалів і норм доведення у науковому дослідженні, уявленні про наукову істину тощо. У гуманітарних сферах, мабуть, найбільш важливим наслідком здійсненої відмінності стала можливість обґрунтувати розгляд як наукових об'єктів складні системи, що саморозвиваються. Для правової думки, яка розвивалась до цього часу як юридична догма або філософія права, у зв'язку з цим виникли підстави звернутися до пізнання права за нормами наукового дослідження, розпочати розробку наукової теорії права.

Ставлення до відмінності об'єкта і предмета науки, з різним ступенем деталізації і послідовності знайшло відображення і у юридичній літературі. Так, у трактовці А.М.Васильєва об'єктом теорії держави і права «є вся сфера державно-правового життя суспільства, тобто державно-правова надбудова у цілому, а в якості її предмета «виступає закономірне і необхідне, загальне і суттєве у цьому об'єкті» (Васильєв А.М., 1976, с.18).

Виразно фіксує свої вихідні положення у дослідженні відповідної проблематики В. С. Нерсисянц: «Об'єкт – це те, що ще підлягає науковому вивченню за допомогою пізнавальних засобів і прийомів відповідної науки. У процесі наукового вивчення вихідні емпіричні знання про об'єкт доповнюються теоретичними знаннями, тобто системою понять про основні суттєві властивості, ознаки і характеристики досліджуваного об'єкта, про закономірності його генезису, функціонування та розвитку. Наукове (теоретичне) пізнання тим самим являє собою творчий процес глибинного осягнення досліджуваного об'єкта у мисленні, у свідомості його мисленнєвого образу (моделі) у вигляді певної системи понять про суттєві властивості цього об'єкта.

Ці знайдені сутнісні властивості об'єкта (у їх понятійному вираженні) і є предметом відповідної науки» (Нерсисянц В.С., 1997, с.58).

Ґрунтовний аналіз питання у контексті проблем структури загальної теорії права здійснено В.А.Козловим. З цих позицій для автора принципово, що «об'єкт, його окремі сторони і властивості не входять у систему науки. Поняття і речення, що описують реальний об'єкт, його властивості, зв'язки і відношення, закони його розвитку і функціонування складають невід'ємну частину науки. У процесі пізнання формується предмет науки, котрий постає у вигляді ідеалізованого об'єкта науки, його теоретичної моделі» (Козлов В.А., 1989, с.15).

Роздуми В.М.Сирих привели дослідника до переконання у виправданості розгляду предмета загальної теорії держави і права як «системи загальних закономірностей права як тотального цілого, а також соціологічних, економічних, політичних та інших закономірностей, котрі впливають на дію і розвиток права, його закономірностей, і систему закономірностей пізнання предмета цієї науки» (Сырых В.М. 2000, с.93). Об'єктом же «загальної теорії права і інших галузей правознавства», на думку автора, виступають «право, правова політика, а також соціально-політична та інша (неюридична) практика у тій частині, в якій вона обумовлює формування і розвиток правових явищ і процесів» (Сырых В.М., 2000, с.113).

Аналіз найбільш поширених у юридичній літературі поглядів на це питання показує, що увагу дослідників в частині об'єкта і предмета правознавства привертають, в основному, засади їх відмінностей і визначення понять. Підкреслимо, що теоретичне обговорення понять предмета та об'єкта юридичної науки в категоріях «закон», «реальність», «дійсність», визначення понять тощо не входить у предмет даного дослідження. У даній праці вирішуються більш окремі завдання, що перебувають у рамках виявлення методологічних сенсів розрізнення предмета і об'єкта правознавства. Тому питання змісту предмета юриспруденції, його структури, характеристики об'єкта юридичної науки тощо будуть в подальшому порушуватися лише в тій мірі, в якій це необхідно для методологічного відношення до проблеми. Необхідність і актуальність таких розробок сумнівів не викликають. Проте нормативна інтерпретація загальнометодологічних конструкцій у матеріалі юридичних досліджень, що будується на відношенні до методології правознавства як до окремого випадку методології науки, повинна поєднуватися з розглядом їхнього виправдання щодо традиційних особливостей юриспруденції. Один з напрямків таких досліджень, на наш погляд, і полягає у зверненні до методологічних змістів відмінностей об'єкта і предмета юридичної науки.

Для організації подальших роздумів щодо наслідків ототожнення або відмінностей об'єкта і предмета юридичної науки зручно спростити проблему до граничних засад і уявити як два погляди на питання. Тоді сутність першого з них буде полягати у тому, що предмет науки права розглядається в «об'єктному відношенні», тобто як «об'єктивна реальність», яка існує поза науковим знанням і не залежить від засад і методів наукового дослідження (*Денисов А.И., 1975, с.3*). З цього погляду наукове пізнання мислиться як безпосереднє відношення об'єкта до дослідника, в котрому і формується знання про об'єкт. Тому предмет правознавства тут постає як сама, дана у спогляданні, реальність права («правові явища»), його іманентні властивості. Закономірності виникнення, функціонування і розвитку. Неважко помітити, що така позиція являє собою в значній мірі реалізацію натуралістичної гносеологічної моделі, що панувала до XIX ст. у класичній науковій раціональності, котрій «властива тенденція так званої «філософії тотожності», «тотожності мислення та буття». У цьому сенсі, ставлячись до свого предмету як до правових явищ, що перебувають поза юридичним знанням, об'єктивних закономірностей права, правова наука повинна розглядати уявлення про правову реальність як тотожні цій реальності (*Киссель М.А., 1990, с.23*). Такий (натуралістичний) погляд на об'єкт будується на прийнятті положення про існування деякої системи знань, «вихідні положення якої уявляються абсолютно безспірними і виступають як очевидні факти самої дійсності» (*Юдин Е.Г., 1985, с.77*). Постулювання таких вихідних положень і дає змогу трактувати предмет науки як об'єктивну реальність (закони об'єктивної реальності), а отримуване у дослідженні знання – розглядати, абстрагуючись від умов та засобів його продукування, тобто в установці, що об'єкт дослідження є таким самим, якими є наші знання про нього. З даної натуралістичної точки зору засади для відмінностей об'єкта і предмета науки і змісти такої відмінності відсутні. У правознавстві така схема міркувань і нині зберігається як актуальна, а у галузевих науках – як домінуюча. «Оскільки норми цивільного права втілені у численних актах цивільного законодавства, останні також входять у предмет

науки цивільного права» (*Ромовська З.В., 2005, с.47*). Безсумнівні плюси цього підходу з позицій позитивної юриспруденції полягають у відповідності юридичного дослідження ідеалові об'єктивності, у природному забезпеченні погодженості наукового знання, усуненні суперечностей між різними його сферами вже завдяки пізнанню законів самого об'єкта, що відповідає як постулатам тривалий час панівної у нас версії матеріалізму, так і традиційним уявленням про природу права (*Керимов Д.А., 2000, с.49*).

Для протилежної позиції принциповою є вимога розрізняти об'єкт як пізнається, що і предмет науки як створювану певними дослідницькими засобами теоретичну модель цієї реальності. З даної точки зору предмет – «це реальність, створена самою наукою, що існує лише постільки, оскільки є знання про об'єкт» (*Юдин Е.Г., 1985, с.124*). Так, обґрунтовуючи необхідність відмінності об'єкта і предмета загальної теорії права, В.А.Козлов відзначає: «Кожний складний об'єкт має сутності різного порядку, що характеризують всебічно його, багатоманітні зв'язки і відношення, і кожна наука досліджує свою власну сутність, що й робить її відносно самостійною. Тому один і той самий об'єкт вивчається різними науками, кожна з котрих фіксує в своїй системі знань специфічний предмет. Однак об'єктивна орієнтація, трактовка предмета як системи об'єктивних законів приводить до абстрагування від діяльності суб'єкта пізнання і до ототожнення законів науки і законів реальної дійсності» (*Козлов В.А., 1989, с. 21*). У такому розумінні об'єкт юридичної науки «існує», а предмет формується у процесі пізнавальної діяльності правознавців залежно від тих чи інших світоглядних уявлень, гносеологічних установок і дослідницьких засобів.

Від прийняття однієї з цих поглядів нерідко залежить трактування обговорюваних питань, розуміння конкретних проблем правознавства, підходи до їх вирішення. Зокрема точне наслідування першій вимагає абстрагуватися від умов, цілей та засобів наукового пізнання права, що не лише мінімізує можливості критики засад отриманого знання, змушує приймати «на віру» його предметну репрезентативність (*Юдин Е.Г., 1985, с.28*), але й фактично знімає питання про самостійність методологічних досліджень у межах юридичної науки. Для другої – дослідницькі засоби перебувають залежно і від гносеологічної установки, характеру соціокультурної ситуації, можуть створюватися шляхом методологічного конструювання, а отже, цільові методологічні дослідження і розробки є умовою побудови розгорнутого предмета правознавства і відповідного забезпечення найбільш повного пізнання права. Крім того, оскільки наукове дослідження права, правових явищ здійснюється певними, властивими юриспруденції засобами і методами, оцінити адекватність теоретичних конструкцій правової реальності (і відповідно істинність юридичного знання) є можливим на стільки, на скільки характер і особливості застосовуваних методів дослідження виявляються у процесі опису і пояснення досліджуваних об'єктів. Це означає, що у цій установці філософські методологічні розробки вже не можуть прийматися «за замовчуванням» і розглядаються як достатня умова для наукової обґрунтованості правових теорій, а методологія повинна розглядатися як фундаментальна сфера юридичної науки. Тут доречно згадати, що серед методологів науки існує думка, що філософія покликана давати тільки дефініцію істини, а проблема її критеріїв повинна вирішуватися винятково конкретними науками (*Чудинов Е.М., 1977, с.64*).

Наслідки обрання однієї з даних установок виявляються і в дискусіях правознавців з конкретних питань юридичної науки. Прикладом можуть послужити розбіжності розуміння наукового факту як фрагмента реальної дійсності і наукового факту як форми знання про цю дійсність. Так, позиція дослідників, що наполягають на включення у склад правознавства наукових фактів у якості фрагментів реальної дійсності (*Науково-практичний коментар Господарського кодексу України, 2004, с.25*), може бути співвіднесена з онтологічною установкою на ототожнення об'єкта і предмета правознавства, що веде до його натуралістичного розуміння. Критикуючи дану позицію, А.Ф.Черданцев розглядає наукові факти, як такі, що складають емпіричний базис науки, не самі «реальні факти», тобто фрагменти реальної дійсності, а форми достовірних знань про цю дійсність, тобто по суті теоретичні конструкції реальної дійсності (*Черданцев А.Ф., 1997, с.77*). Більше того, А.Ф.Черданцев не тільки розрізняє факт як подію реальної дійсності і науковий факт як форму знання, але й ставить проблему знакового існування наукового факту, мови юридичної науки. Тим самим автор щодо даної проблеми без спеціального обговорення, фактично користується конструкцією відмінності об'єкта і предмета юридичної науки (*Черданцев А.Ф., 1997, с.15*).

У більш широкому контексті відмінності об'єкта і предмета юриспруденції впливає, наприклад, те, що правова система, правовий статус, правовідносини, правозастосування, типи правового регулювання, правосвідомість тощо повинні розглядатися як теоретичні конструкції, що входять до предмета юридичної науки, які створюються під час наукового пізнання з приводу відповідних соціальних реалій і відповідними методами. Тому, оперуючи у процесі наукового дослідження цими поняттями, ми перебуваємо у межах предмета юридичної науки, оскільки правила такого оперування задаються не досліджуваною дійсністю, а методом науки. Вона виникає в теоретичній юриспруденції не сьогодні. «Встановлена у межах спостереження однотипність відносин між явищами носить назву емпіричного закону і протиставляється закону у науковому сенсі, або математичному, тобто необхідному відношенню між явищами». «Часто закони у тому вигляді, в якому вони фіксуються в науці, проектуються на об'єктивну реальність, тобто ті властивості, які притаманні закону як феномену пізнання, механічно переносяться на об'єктивні закони. Для вирішення проблеми визначення предмету важливо те, що теорія відображає дійсність, формулюючи закони не відносно емпіричних даних об'єктів, а відносно абстрактних (теоретичних) об'єктів, їх систем. Іншими словами, теорія має своїм безпосереднім предметом системи абстрактних об'єктів» (*Дністрянський С., 1923, с.29*). Звідси впливає, що сформульовані правознавцями в процесі юридичних досліджень твердження про факти правової дійсності є справедливими саме у предметі науки, а їхнє співвіднесення з об'єктом дослідження як правовою реальністю, їх не онтологічна інтерпретація – це окрема проблема. Таке розуміння дає право стверджувати, що не можна ототожнювати сформульовані юридичною наукою закони правового регулювання з правовою реальністю, так само як і поширювати висновки наукових досліджень безпосередньо на юридичну практику, оскільки правознавство має справу з правовою реальністю опосередковано, через свій предмет, який поєднує об'єкт і засоби його дослідження. При цьому виправдано вважати, що закони об'єкта і конструкції

предмета науки перебувають, з методологічної точки зору, у відношеннях не тотожності, а пізнавальної відповідності. Звідси у правовому дослідженні невідворотно актуалізуються проблеми способів обґрунтування, доказовості критеріїв істинності наукового юридичного знання тощо.

Висновки. Особливості сучасного етапу розвитку правознавства можуть бути адекватно сприйняті в межах системи процесів соціальних і культурних змін глобального і національного масштабів, що вимагає принципового розширення сфери методологічної рефлексії у юридичних дослідженнях.

Це знаходить свій вираз, перш за все у концептуальній перебудові нашого правознавства. Одним з фундаментальних процесів розвитку вітчизняної юридичної науки є перехід від моністичної методології до філософсько-методологічного плюралізму.

Отримані висновки дозволяють стверджувати, що методологія може і повинна розглядатися сьогодні як визначний, самостійний напрям юридичної науки.

Наведені судження визначають логіку подальшого дослідження обраної проблематики. Зокрема необхідність більш детального, аніж звичайно прийнято в нашій юридичній літературі, звернення до сучасних поглядів на розвиток науки і до основних характеристик наукового пізнання, а також до особливостей становлення юридичної науки в межах європейської традиції права.

References:

1. Лекторский В.А. Субъект, объект, познание.- М.: Наука , 1980. - СПб, 1983.-58с.
2. Степин В.С. Теоретическое знание : Структура , историческая эволюция.-М.: Прогресс-Традиция , 2000. - 743с.
3. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. – М.: Юридическая литература , 1976. – 264с.
4. Нерсисянц В.С. Философия права : Учебник для вузов.- М.: ИНФРА.М-Норма , 1997.- 647с.
5. Козлов В.А. Проблемы предмета и методологии общей теории права. Л.: Зерцало 1989.- 276с.
6. Сырых В.М. Логические основание общей теории права: В 2 т. \ Юстицинформ. Т.1.: Элементный состав. – М., 2000.- 528с.
7. Сырых В.М. Вказ. твір.
8. Денисов А.И. Методологические проблемы теории государства и права.- М.: Изд-во. Моск. ун-та , 1975.- 118с.
9. Киссель М.А. Философский синтез А.Н. Уайтхеда // Уайтхед А.Н. Избранные работы по философии. М.: Госюрисдат. 1990. - 199с.
10. Юдин Е.Г. Методология науки. Системность. Детельность.- Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1985.- 207с.
11. Ромовська З.В. Рух цивільних відносин. Правочини \ Українське цивільне право : Загальна частина . Академічний курс. – К.: Атіка, 2005. – 324-423с.
12. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). – М.: Аванта + , 2000. – 560 с.
13. Чудинов Е.М. Природа научной истины. М.: Новый юрист , 1977.- 311с.
15. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України \ За ред. В.К. Мамутова.- К.: Юрінком Інтер , 2004.-688с.
16. Черданцев А.Ф. Логико-языковые феномены. М.: Дело , 1997.- 120с.

17. Никитченко В.С. Сущность и явление в соотношении с другими категориями.- Ташкент , 1982. – 239с.
18. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. – Т.1.- Прага, 1923.- 397с.